

Raziskovanje edukacije in edukacijske politike, ali o razmerju 'kraljev' in 'filozofov'

Pavel Zgaga

O »akademske« in »administrativne« diskurzu

Edukacijski sistemi so v minulih dveh stoletjih postali vseobsežna struktura, ki vsakogar močno in odločilno zaznamuje, praviloma večkrat v življenju. So ena izmed ključnih značilnosti modernih družb, vključno z njihovo postmoderno fazo. V dveh stoletjih so se postopoma, a temeljito spreminjali ob vključenosti tako »stroke« kot »politike« in tudi najširše javnosti: »šolske reforme« poznamo vsi, sedanje in pretekle generacije. Med nekdanjimi in sedanjimi reformami pa je kar nekaj opaznih razlik. Ena med njimi je vse večja intenzivnost reform.

V javnosti je že lep čas sprejeto razumevanje, da t.i. »nenehne spremembe v družbi« pač zahtevajo tudi nenehne reforme družbenih podsistemov. In ker je šolstvo nadvse kompleksen podsistem, je treba njegovo reformiranje utemeljiti na premišljenih in preverjenih strategijah, edukacijskih politikah, kar pa seveda ne bi bilo mogoče, če reformatorjem ali odločevalcem ne priskočijo na pomoč raziskovalci, ki zagotovijo, da so nove politike (*policy*; ne *politics*) res »utemeljene na dokazih«. Tu se začne naš problem: če podrobneje opazujemo razmerje med oblikovanjem politik in zagotavljanjem njim potrebne raziskovalne podpore, lahko ugotovimo, da je to razmerje pogosto krhko in ambivalentno.

Po sodobnem razumevanju je predpogoj za reformo, tj. za učinkovito modernizacijo kateregakoli podsistema sodobnih družb, medsebojna po-

vezanost med oblikovanjem politik in raziskavami na danem področju.¹ Od sredine prejšnjega stoletja dalje se je uveljavilo prepričanje, da morajo v demokratičnih ureditvah javne politike »temeljiti na dokazih«. In kdo naj jih zagotovi, če ne raziskovalne ustanove? Na prvi pogled se zdi argument pričakovan in neproblematičen. Vendar se ta idealna slika hitro zaplete. Na eni strani je zahteva, da demokratične reformne politike ne temeljijo na nejasnih ali spornih predpostavkah, še manj na golih verovanjih neke družbene skupine; na drugi strani pa obstoji bojazen pred raziskovanjem, zaklenjenem v »slonokoščene stolpe«² in »oddaljenem od resničnega življenja«. Skratka, reforme morajo biti »znanstveno« utemeljene, zahtevano »znanje« pa ne sme biti »akademsko«, »abstraktno« ali »nerelevantno«, kot je temu popularno reči danes. Normativnost, ki jo izražajo takšna stališča, je povezana s situacijami, v katerih oblikovanje *področnih politik* (*policy*) in sprejemanje odločitev zadene v jedro strankarske in institucionalne *politike* (*politics*). Nič manj ni povezana s situacijami, ko se raziskovalci dejansko zaprejo v svoje »stolpe«, da bi zaobšli različne slutene težave, npr. tiste, ki ogrožajo njihov akademski status, avtonomijo in dostojanstvo.

Oblikovanje politik je hiša iz kart, če ga ne podpirajo ugotovitve ter dokazi, do katerih se dokoplje *raziskovanje*. Toda ob tistih vprašanjih, o katerih se odloča *akademsko*, na podlagi raziskovalnih teorij in metodologij, razprave in polemik, očitno obstojijo še vprašanja nekega drugega reda, vprašanja, o katerih se lahko odloča le *politično*, npr. v parlamentu, na vo-

- 1 Skozi različna očala je zgodovino tega razmerja moč opazovati bodisi kot zelo dolgo bodisi kot precej kratko (Simons, Olsen & Peters, 2009: 1-2): začnemo lahko pri izobraženih svetovalcih raznih vladarjev preteklosti (ali še širše: npr. Aristotel je bil vzgojitelj Aleksandra Velikega) ter nadaljevati preko npr. *Polizeiwissenschaften* 18. stoletja vse do osamosvojitve družbenih ved proti koncu 19. stoletja. Danes se vzpostavitev tega razmerja sicer najpogosteje navezuje na čas po koncu druge svetovne vojne – takrat se v ZDA pojavi odmevna trditev, da bi morala biti znanost edina prava skrb vlade (Bush, 1945) –, ko je postopoma pričela nastajati analiza politik (*policy analysis*) kot posebna znanstvena disciplina (Lasswell, 1951). Pri tem je smiselno razlikovati med raziskavami »o« javnih politikah in raziskavah »za« javne politike (Fink-Hafner, Lajh, 2002: 8). V našem primeru imamo v mislih predvsem slednje.
- 2 Metafora o akademskih »slonokoščeni stolpih« se v javnosti najraje razume v kontekstu tradicije »temačnega srednjega veka«, vendar je to očitno podoben mit kot zgodba o srednjeveškem sežiganju čarovnic, široko prakticiranem v novem veku. Harvardski profesor Henry Rosovsky je raziskoval to metaforo in njeno prvo navezavo na akademskim kontekst pripisuje pisatelju H.G. Wellsu, ki je v delu *The New World Order* (1940, str. 133) zapisal: »Želimo ministra za izobraževanje, ki bi lahko ... naelektril in pomladil stare *dons* /profesorje/ ali pa jih odložil v slonokoščene stolpe« (gl. Rosovsky, 2002: 14). Tudi ta mit torej priča o človeškem nagnjenju, ki se temnih podob sedanosti reši tako, da jih pripíše preteklosti.

litvah ali referendumu ipd. Pomembno je torej zavedati se konceptualne razlike, ki jo slovenimo kot razliko med *politikami* – ali strategijami, načrti urejanja danega družbenega podsistema – in *politiko* (Fink-Hafner, Lajh, 2002: 8–11), *politično močjo*.

V razmerju med raziskovanjem in oblikovanjem politik se vsak pol srečuje s posebnimi zahtevami in pričakovanji. Ena stran (recimo ji *administrativna*) se, na primer, srečuje z zahtevo, ki lahko prihaja iz krogov političnih elit, lahko pa tudi iz širše javnosti, da je treba sistem, za katerega je odgovorna, »*upravljati učinkovito*«, to je, da npr. »smotrno vlaga denar davkoplačevalcev«, da so dejavnosti »družbeno relevantne«, da sistem dosega »odlične rezultate«, zlasti v mednarodni primerjalni razsežnosti, ipd. Takšne zahteve in pričakovanja pogojujejo in vzpostavljajo diskurz, ki se bistveno razlikuje od diskurza druge strani (recimo ji *akademska*), to je diskurza, ki ga – vsaj v idealni perspektivi – terja zahteva po *objektivnem, nepristranskem iskanju resnice*, odmaknjenem od parcialnih interesov, kot se izražajo v politiki in družbi sploh: na primer, da se objektivno in kritično preuči, ali in v čem je nek izobraževalni sistem resnično uspešen ali neuspešen.

Prav razlika med tema dvema diskurzoma – diskurzom »učinkovitosti« in »relevantnosti« ter diskurzom »objektivnega iskanja resnice« – je tisto, zaradi česar pri razmerju med raziskovalci in oblikovalci politik ne moremo pričakovati ravno »srečnega zakona«, čeprav obstajajo še drugi razlogi, da je temu tako. Ta potencialni *antagonizem* in posledična *ambivalentnost* teh dveh diskurzov ni odkritje našega časa. O tem več kasneje; najprej želim odpreti neko drugo vprašanje: vprašanje, ki zadeva pojem upravljanja in z njim povezanega vprašanja reform.

O upravljanju »resničnega življenja«: »tu ni nič ustaljenega«

Šolska reforma – in reforme kateregakoli drugega socialnega podsistema – ni mogoča kot *simulacija* v laboratoriju. Sistema ni mogoče »izklopiti« npr. za eno leto, da bi ga v tem času v miru temeljito obnovili in prenovili, kot to delamo s šolskimi poslopji v času počitnic. Izpeljati jo je treba v t.i. »resničnem življenju«, ki ga zaznamuje enkratnost z vsakokrat drugačnimi posebnimi okoliščinami. In v »resnično življenje« smo vedno vpleteni osebno.

Da bi temeljiteje doumeli, v čem so problemi »resničnega življenja«, pa tudi to, da ob njihovem reševanju lahko tvegamo ustvariti nove probleme, osebne izkušnje niso dovolj. Potrebujemo »laboratorije«, v katerih se na podlagi akumuliranih in ustrezno obdelanih podatkov oblikujejo smisel-

ni zaključki, itd. To so nujna izhodišča, da se racionalne reforme lahko lotimo. Le z naslonitvijo na raziskovalne rezultate lahko postane reformni proces predvidljiv in uspešen, čeprav morda le do evalvacijskega poročila, ki opozori na neuspeh določenih reformnih ukrepov in reformatorje sili, da se odločijo za nadaljnje popravke sistema, za reformo reforme. Delovanje vsakega družbenega podsistema je pod pritiskom tega, čemur se popularno reče »imperativ nenehnih sprememb«, to pa močno oteži življenje oblikovalcev politik. A brez »laboratorija« bi bili v še bolj brezupnem položaju.

Reforme podsistemov izvajajo pristojne oblasti, običajno vlade. Vlado povezujemo s *politično močjo* in z izvajanjem te moči. Politična moč ureja podsisteme preko nekega navidezno nevtralnega orodja, ki smo ga imenovali »administrativna stran«. Tej nasproti stoji »akademska stran«, torej tista, ki je vezana na neko drugo moč, na *moč znanja* in na izvajanje te specifične moči. Vsaka od teh dveh strani deluje po drugačnih pravilih, znotraj drugačnega diskurza. Nekoliko poenostavljeno rečeno: ena stran *misli*, druga stran pa *upravlja*. Videti je, kakor da je glagol upravljati tu rezerviran zgolj za izvrševanje politične moči. Najprej se bomo malo zadržali pri etimologiji.

Pojem »upravljanje« je v sodobnih jezikih pretežno administrativen, *instrumentalen* pojem. SSKJ kot možnosti najprej omenja »upravljanje države« ali »občine«, nato »upravljanje gozdov«, »upravljanje strojev« ipd. Snojev (1997) etimološki slovar pa povezuje slovenski pojem »uprava« s hrvaškim »*upraviti*«, torej »usmeriti«, prvotno »delati prav«, kar kaže na širši pomenski horizont. Ta horizont je etimološko morda bolje prisoten v nekem drugem izrazu, ki pa se v našem jeziku ni uveljavil in danes v njem deluje kot relativno obrobna tujka. V mislih imam besede, ki koreninijo v latinski *gubernare*. Čeprav so nekateri jeziki, npr. francoščina in angleščina, obdržali tesnejši stik s tem latinskim korenem (*le gouvernement; governance* ipd.), pa samo zaradi tega ne moremo trditi, da tudi v teh jezikih iz njega izhajajoči pojmi danes nimajo prvenstveno instrumentalnega pomena.

V takih primerih ob etimologiji pomaga tudi vpogled v zgodovino idej. Starogrški *kybernaein* – v njem je ozadje latinskega *gubernare* – sodobna ušesa lahko povežejo s *kibernetiko*, sodobno interdisciplinarno znanostjo o tehničnih, sociotehničnih in družbenih sistemih oz. njihovim usmerjanjem v zeleno smer, kot pravi ena izmed definicij. Takšna povezava ima podlago, a še vedno poudarja instrumentalno dimenzijo, tako značilno za moderno dobo. Ko so antični filozofi razpravljali o *človeških dejanjih*,

je bila *kybernetike tekhne* – umetnost krmarjenja, navigacija, upravljanje plovila na morju – pogosto uporabljena metafora. V Aristotelovi *Nikomahovi etiki* najdemo odlomek, ki lahko pomaga pri rekonstrukciji druge, *ne-instrumentalne* dimenzije pojma *u-pravljanja* (kot delati prav, delati pravično):

/.../ poudarimo, da se moramo pri razpravljanju o dejanjih zadovoljiti z grobim orisom in da nima smisla o tem razpravljati z vso natančnostjo. Saj smo že uvodoma poudarili, da se mora oblika razprave prilagoditi obravnavani snovi. V območju dejavnosti in koristnosti ni nič ustaljenega – podobno kot v vprašanih zdravja. Kar velja za razpravo o splošnih vprašanih, to velja še tem bolj za posameznosti: tu je natančnost povsem izključena. Zakaj teh posameznosti ni mogoče uravnavati po nekih strokovnih predpisih ali navodilih, ampak ljudje morajo v svojih dejanjih upoštevati vse okoliščine, ki spremljajo trenutno situacijo – prav tako, kot je to v zdravniški ali krmarski stroki. (Aristotel, 1964: 1104 a)

Ko gre za *območje dejavnosti in koristnosti*, to je, za zadeve, ki se nanašajo na človeška dejanja in za vprašanje, kaj je za nas *dobro*, si Aristotel pomaga z nečem, kar v sodobnosti povezujemo z instrumentalnim umom: *zdravniška ali krmarska stroka*. Kapitan ladje je lahko resnično *dober človek*, a za sodobno racionalnost nam v strahotnem viharju to ne pomaga; pomaga lahko le njegova *tehnična izurjenost*. Tu pa preberemo še nekaj: v tem, kar opredeljuje krmarjevo ali zdravnikovo kakovost, izurjenost, *ni nič ustaljenega*; za prakticiranje takšnih poklicev velja, da ju *ni mogoče uravnavati po nekih strokovnih predpisih ali navodilih, ampak morajo akterji v svojih dejanjih upoštevati vse okoliščine, ki spremljajo trenutno situacijo*. Nekaj odstavkov pred tem mestom (1097 a) Aristotel – v očitni polemiki s Platonom – dodaja, da védenje o »dobrem samem na sebi« ne bi prav nič pripomoglo k temu, da bi nekdo postal boljši zdravnik, kajti »zdravnik ne išče */.../ ,zdravja samega po sebi‘, ampak išče le človekovo zdravje, še več, išče le zdravje konkretnega pacienta; saj mora vsak posamezen primer zdraviti posebej«* (kurziva P. Z.). Z drugimi besedami, v polju *človeških zadev* ni načelnih in splošnih rešitev (»idej«), tako kot recimo v polju matematičnih in podobnih problemov; tu ni rutinskih obrazcev ali receptov, ki bi jih lahko brez poglobljanja v podrobnosti uporabili v *vseh* posameznih situacijah. Skratka, tu »*ni nič ustaljenega*«.

Zakaj govorimo o tem? Zato, ker smo danes nenehno soočani s ponudbo receptov in obrazcev, ki z eno »formulo« obljublajo rešiti vsak problem »resničnega življenja«. Eden med njimi je npr. ta, da privatizacija prinaša večjo »učinkovitost«, itd., pa naj gre za gospodarska podjetja ali ustanove, kot so bolnišnice in šole. Pri tem ne gre zgolj za pritisk trenutne konstelacije politične moči in njene ideologije, pač pa za podrobno izdelane koncepte in teorije, ki jih po naši prejšnji razdelitvi lažje pripišemo »akademski« kot »administrativni« strani. Ko gre za upravljanje različnih sfer javnega življenja, se (zlasti v akademskih krogih) pogosto domneva, da je »akademski« strani kar po njeni naravi lastna kritična naravnost do (predpostavljene) oportunitizma »administrativne« strani. V takšnih primerih je priporočljiva predvsem kritična in reflektivna *samo*-naravnost, ki pa je žal ni vedno moč prepoznati kot neločljive prvine akademskega diskurza.

Aristotel je opozoril na enkratnost in edinstvenost »priložnosti«, s katerimi se v »resničnem življenju« srečujemo vedno znova in ob katerih je treba temeljito premisliti, kaj je v danem primeru najbolj »primerno«: kaj naj usmerja, vodi, u-pravlja našo odločitev. Zavrnil je »recepte«, tehnično-nevtralna orodja, ki so sicer lahko »učinkovita« in prinašajo *value for money*, če uporabimo sodoben izraz. *Techne*, tehnične veščine so nujni, a ne zadostni temelj civilizacije; za delovanje v družbenem svetu je potrebna *phronesis*, praktična modrost kot kultivirana sposobnost, usposobljenost za vpogled v *človeško*, usposobljenost, ki pomaga, da sprejmemo prave odločitve v različnih človeških situacijah. Biti krmar ali zdravnik, vladar ali raziskovalec – vse to so človeške situacije, močno različne ena od druge, pa vendar še kako človeške. Odločitve, ki jih sprejemamo v teh situacijah, so odločitve, ki nas »u-pravijo«, popeljejo v »pravo smer«. Ali pa tudi ne.

Tu smo že pri edukaciji. Seveda mora biti krmar posvečen v skrivnosti »teorije svojega poklica«, to pomeni, da mora biti izobražen in usposobljen za branje pomorskih zemljevidov, za razumevanje in predvidevanje spreminjajočih se vremenskih razmer, poznati mora tehnične značilnosti plovil, itd. Ko pa se na vihnem morju sreča z grožnjo življenju, se mora opremljen z znanjem in veščinami ustrezno *odločiti*, ne pa zgolj »držati predpisov«, naučenih na kopnem in morda določenih le po tistih ljudeh, ki ostajajo na kopnem. Zato se nihče ne more naučiti krmariti preprosto tako, da se nauči norm, »pravilnega samega po sebi«, »splošnih predpisov«, saj nikoli ne morejo biti dovolj podrobni, da bi jih lahko uporabili prav v vsakokratnih posebnih okoliščinah in prav za vsak poseben primer, s katerim

se v »resničnem življenju« lahko srečamo. Instrumentalni um je v takšnih situacijah nezadosten.

Aristotelovega metaforičnega »krmarja«, torej »u-pravitelja plovila«, tistega, ki *usmerja v pravo smer* oziroma *deluje prav*, po svoje lahko razumemo kot nekakšen spoj tega, kar v sodobnem času izražamo z dvema potencialno polarnima izrazoma: *raziskovalec* in *odločevalec*. Da bi *odločili o pravi smeri*, to je, da bi *u-pravljali prav*, moramo marsikaj *vedeti, znati*: odločitev in svoja dejanja moramo nasloniti na znanje, vendar ne le na znanje kot *techne*, produktivno veščino, ki prevladuje v naši dobi, ampak tudi na *phronesis*, *praktično znanje*³ oziroma modrost za odločanje in u-pravljanje bodisi z lastnim življenjem bodisi z življenji drugih ljudi. Glagola *upravljati* torej nikakor ne moremo rezervirati le za instrumentalne diskurze, za *izvrševanje politične moči*, vključno z administracijo, tehnologijami itd. Prisoten je tudi pri *izvrševanju moči znanja*, npr. ob vprašanjih, ki se tičejo raziskovalne etike, a nikakor ne samo tu. S tem se odpira nov spekter vprašanj.

O (ne)razsvetljenosti vlad in (ne)razsvetljenosti znanosti

Dva diskurza, o katerih govorimo, sta strukturno različna, do določene mere nezdružljiva, vendar *soodvisna*. Situacije, v katerih se lahko znajdet v sporu, so pomešane s situacijami sodelovanja. Njuno razmerje je ambivalentno. Dodati je treba naslednje: nujen pogoj, da se ta ambivalentnost reducira na normalno, »znosno« raven, ki omogoči, da rezultati raziskav dejansko lahko prispevajo k reševanju družbenih izzivov, je obstoj »*razsvetljene*« vlade.

Toda to še ni zadosten pogoj; nekaj je odvisno tudi od *znanosti same in njene lastne »razsvetljenosti*«. Bolj ko politika izgublja razsvetljeni značaj (kot npr. v sedanji dobi populizma), bolj problematična postaja družbena relevantnost raziskovanja. V takšnih razmerah bi se morale v akademskem diskurzu krepiti kritične in celo provokativne note, sicer ta diskurz tvega, da bo povsem reduciran na *instrumentalnost*, na *vladno tehnologijo*. To tveganje nikakor ni le abstraktna možnost.

Tu je potrebna kratka opomba o tem, kaj mislim z izrazom *razsvetljenost znanosti*. Kot sem bežno že omenil, akademskemu diskurzu samemu po sebi ne bi smeli avtomatično pripisati kritičnosti in kar verjeti, da se brez vsake pragmatične računice vedno in takoj odloči za spopad z vsako obli-

3 Za Aristotela obstajata dve vrsti človeške dejavnosti: *praxis* in *poiesis*. Prva je etično odgovorno ravnanje, *cilj* sama po sebi; druga je raznovrstno ustvarjanje, *sredstvo* za dosego cilja.

ko »nerazsvetljenega administriranja«. Vzporedno z dihotomijo »razsvetljenega« in »nerazsvetljenega« vladanja lahko govorimo tudi o dihotomiji »razsvetljenega« in »nerazsvetljenega« raziskovanja. Slednje je tisti tip raziskovanja, ki ga bistveno opredeljuje instrumentalna naravnost. Ne gre le za domnevno penetracijo »političnega« v »akademsko«; ta naravnost je tudi posledica notranjih oblastvenih hierarhij, značilnih za svet *homo academicus* (Bourdieu, 2012).

Za primer jemljem občutljivo temo *izobraževanja za demokratično državljanstvo*, pomembno tudi v raziskovanju edukacije. Eden izmed nasledkov razsvetljenske ideje o obveznem javnem šolstvu je v tem, da je bila med ključne cilje kurikuluma zapisana tudi edukacija (bodoče/ga) državljanke in državljan. Ne »vernika«, kot bi veljalo v tradiciji verouka, niti ne kozmopolitanskega »človeka«, kot npr. pri Kantu, pač pa »državljana«, »državljanke«. Ta ideja se je realizirala na protislovne načine, ki so temeljili tako na »razsvetljenih« kot »nerazsvetljenih« interpretacijah. Pri mislecih kot je npr. John Dewey, zavezuje ljudi k skupnemu človeškem prizadevanju, v političnih diskurzih, ki so v moderni dobi vzniknili z rojstvom nacionalne, pa tudi (brez)razredne države, pa kot »vzgajanje pravega rodoljuba«.

Obvezno izobraževanje so že vlade v 19. stoletju porojenih nacionalnih držav razumele kot edinstveno priložnost ne le za povečanje ekonomske učinkovitosti, pač pa tudi za *normalizacijo* svoje populacije. Socializacijska in normalizacijska funkcija edukacije je bila prav v ospredju nastajajočih nacionalnih edukacijskih sistemov, čeprav v protislovni in sprevrnjeni obliki glede na izvirne razsvetljenske ideje; če si pomagamo z Althusserjevim konceptom, se je udejanjala v *ideoloških aparatih države*. Ta funkcija je postopoma prešla tudi v ospredje družboslovnih raziskav, tako »razsvetljenih« kot »nerazsvetljenih«. Po koncu 2. svetovne vojne pa pride do pomembne spremembe, ki se je najprej in najbolj izrazila v ameriškem kontekstu.

Šok, ki je v ameriški javnosti nastopil s *Sputnikom 1* (1957), je dobro znan. Izzvalo ga je dejstvo, da je znanje, ki ga je do takrat akumulirala domnevno civilizacijsko zaostala Sovjetska zveza, tehnološko premagalo superiorno znanje Združenih držav, ki se je dokazalo v številnih tehničnih izumih in inovacijah še iz časa druge svetovne vojne. Učinek šoka je med drugim pripeljal do hitrega povečanja sredstev za raziskovanje, ki so merila predvsem na to, da ZDA znova pridobijo premoč na področju znanja in inovativnosti. Pri tem so se pomembno povečala tudi sredstva za raziskovanje edukacije.

Ameriški avtorji so analitično pokazali, da je bila v obdobju hladne vojne *socializacijska funkcija* edukacijskega sistema porinjena na margino, poudarek pa se je prenesel na pomen edukacijskega sistema za *razvoj znanosti*. *Sputnikov* šok je močno pospešil to spremembo. Konceptualno se je pričel že v 2. svetovni vojni ali celo pred njo, nato pa se je napajal iz hladne vojne, ki je sledila. Inženir, izumitelj in znanstveni administrator /*science administrator*/ Vannevar Bush, ki je med vojno vodil Ameriški urad za znanstveno raziskovanje in razvoj, je v odmevnem dokumentu *Science – The Endless Frontier* Beli hiši že leta 1945 sporočil, da je *le znanost prava skrb vlade* (Bush, 1945). Njegovi pogledi so prispevali k temeljitemu zasuku v ameriških znanstvenih in tudi edukacijskih politikah, posredno pa so prispevali k novi instrumentalni zasnovi smotrov edukacije, ki se je iz ZDA postopoma razširil praktično po vsem svetu.

V tem zgodovinskem in geografskem kontekstu se je oblikovala *the policy science* (Lasswell, Lerner, 1951) z velikim vplivom vse do današnjih dni. Pričelo se je z vero političnih in administrativnih elit v scientifično⁴ racionalnost kot ključ za reševanje skupnostnih problemov. V krog teh elit so vstopili scientokrati, reševanje skupnostnih problemov pa je zadobilo poudarjen tehnokratski značaj (gl. Innerarity, 2012). Dobrega pol stoletja je seveda prispevalo k mnogim premenam tega koncepta. Naraščajoča scientifikacija politike, tj. »govoriti môči resnico«, je vodila k *politizaciji znanosti* (Hoppe, 1999). Ampak scientifično znanje se je v nekaterih odmevnih dogodkih izkazalo za zmotljivo. Weingart (1999: 151) npr. omenja nesrečo v nuklearnem reaktorju na Otoku treh milj (ZDA) leta 1979, kjer je bila »znanstvena kredibilnost« prva žrtev. Tovrstne izkušnje, pa tudi akademska kritika »pozitivističnega uma« je tehnokratski opciji zoperstavila »rekurzivni model« (ibid.: 154–157), ki opozarja na »zainteresiranost« znanja in terja demokratizacijo znanstvenega svetovanja. Zgodi se premik od »govoriti môči resnico« k »skupnemu oblikovanju smisla« (Hoppe, 1999: 209).

Ob petdesetletnici *Sputnikovega* šoka je Alvin Powell v *The Harvard Gazette* zapisal: »Post-Sputnikove reforme so bile položene v roke znanstvenikov, na precejšnje zgražanje nekaterih pedagogov /*educators*/ in zainteresiranih državljanov, ki so poprej imeli veliko vlogo pri oblikovanju učnih načrtov« (Powell, 2007). Diana Reische, nekdanja raziskovalka pri nevladni *American Association of School Administrators*, pa je v študiji iz leta 1987 o tem obdobju zapisala: »Tudi družboslovci so menili, da ,drža-

4 Namenoma na uporabljam slovenskega termina *znanost* (in njegovih izpeljank), ker ga glede na anglosaksonsko *science* zaznamuje konceptualna drugačnost.

vljanstvo' ni intelektualno vreden cilj raziskovanja«. Bruce Macfarlane, profesor na Univerzi v Bristolu, je to trditev še poglobil, ko je pojem »*the retreat from citizenship*« (»umik od državljanstva«) povezal s pojmom »*the disengaged academic*« (torej »neangažirani«, »raz-angažirani akademik«). Članek se prične s stavkom: »*We live in an age of civic disengagement*«. (Macfarlane, 2005: 296).

Teh nekaj navedkov bo dovolj, da lahko ilustriramo trend od obdobja hladne vojne do današnjih dni. V dobrega pol stoletja akademska okolja sicer niso bila povsem izločena iz družbenih gibanj različnih vrst in intenzitet, toda ta angažiranost večinoma ni bila deležna institucionalnih spodbud, ampak pogosteje solzivca in vodnih topov. »Duh časa«, če uporabimo ta ohlapen termin, je odrinil zavzetost za družbeni kontekst na obrobje in jo nadomestil z atomističnim individualizmom, ki je dobil ikonsko upodobitev v stavku Margaret Thatcher (1987) »*There is no such thing as society*«. Po obdobju, v katerem so akademski teoretiki najavili »konec ideologij« (npr. Bell, 1960), je vzniknila doba neoliberalne ideologije.

Kako je vse to povezano z razmerjem med raziskovanjem edukacije in edukacijskimi politikami? Neoliberalna ideologija, na kratko, ponuja za »vrhovno resnico« doktrino, po kateri je (tudi) edukacija sistem vložkov in dobitkov (ali izgub), sistem torej, ki je *reduciran na ekonomsko funkcijo* (Starr, 2019). Ta doktrina je po svetu naletela na raznovrstne odpore, zato bi bilo težko trditi, da se je nekje udejanjila v »čisti obliki«, čeprav njene »idealne podobe« ni težko konstruirati. V skladu s to doktrino je legitimno raziskovanje tisto, ki prinaša »uporabne« in »koristne« industrijske inovacije, legitimna oblika izobraževanja pa je tista, ki zagotavlja »fleksibilno« delovno silo. V tej doktrini ni prostora za »državljana«, saj države praktično več ni, je le še »Trg«. Raziskovanje je servis tehnologije upravljanja, podobno kot je bila filozofija nekoč »dekla teologije«. Tu se v idealni obliki srečujemo z »nerazsvetljenim« vladanjem kot tudi z »nerazsvetljeno« znanostjo.

Pri tem pa težava sploh ni v tem, da se raziskovalci »prodajo« nekomu, ki ima denar in/ali politično moč. Težava se pojavi tudi, ko raziskovalci takšni »intelektualni prostituciji« nasprotujejo, npr. tako, da se z zgražanjem odvrnejo od »umazane politike«, meneč, da se »pravi raziskovalec ne vmešava v politiko«, ampak deluje kot nekakšen »duhovnik v templju svete čiste znanosti«. To je »raz-angažirani akademik«, o katerem govori Macfarlane. V tem pa je dodaten razlog za ambivalenco med raziskovanjem in oblikovanjem politik.

O »kraljih« in »filozofih«

Razpravljamo o eni izmed ključnih dilem, ki zaznamuje sodobni položaj akademskega raziskovanja. Ko je v 19. stoletju nastajala t. i. raziskovalna univerza, je položaj rednega profesorja običajno podelil vladar. Potem je profesor skrbel za svoj laboratorij, ki je včasih prinesel uporabne in včasih neuporabne rezultate, vse do smrti. Ni mu bilo treba skrbeti za »relevantnost«, »uporabnost«, revije z visokim »impakt faktorjem«, preglede kakovosti ali položaj svoje institucije na Šanghajski lestvici. Od tedaj se je vse spremenilo. Po svoje je presenetljivo, kako visok konsenz – tako v širši družbi kot na akademskih ustanovah – obstoji o tem, da morajo biti raziskave kolikor je le mogoče *relevantne*, da morajo biti njihovi rezultati kolikor je le mogoče *koristni*, in kako grozno da je, ker je letos Univerza v Ljubljani na Šanghajski lestvici padla za sto mest.

Zdi se, da bi bilo zelo težko – če ne že kar nemogoče – ugovarjati temu razširjenemu prepričanju. Kaj drugega pa naj bi zahtevali od ustanov, ki se financirajo z »denarjem davkoplačevalcev«? Drugače povedano: če zasebno podjetje naroči raziskovalno študijo, potem od nje pričakuje neko korist. Zakaj bi morale biti drugače v primeru, ko je naročnik javna ustanova, npr. nacionalna raziskovalna agencija? S takšno argumentacijo se ni težko strinjati, obenem pa sem prepričan, da je ugovor kljub temu smiseln in celoujuen. Če namreč zahtevo po relevantnosti in koristnosti raziskovanja in znanosti postavimo pod kritično lečo, se pojavi zoprno vprašanje: *kaj natančno bi bilo treba razumeti pod pojmi »relevantnost«, »uporabnost«, »učinkovitost«?* Ti pojmi predpostavljajo interese, običajno *poslovne*, praviloma čisto *materialne interese*, klasična akademska poklicnost pa naj bi bila naravnana na »iskanje resnice« in zahteva *nepristranskost* ter *objektiven*, »*nezainteresiran*« pristop. To ostaja temeljno načelo tudi v sodobnem raziskovanju; če ga spodbijemo, pade koncept znanosti, kakršen je veljal doslej. To nas vodi na nek drug horizont: da bi bilo znanje, do katerega se dokopljemo z raziskovanjem, veljavno, zaupanja vredno, relevantno, ga je treba ločiti od materialnih interesov. Mar se med tem načelom in post-resničnostno sedanjostjo, v kateri štejejo objave na Twitterju, ne pa priznane in preizkušene akademske založbe, ne odpira ogromna in zlovesča razpoka?

Politična ali finančna moč ni zagotovilo zaupanja vrednega znanja. Nikoli ni bila. Toda brez finančne in politične podpore raziskovanje presahne. Težava je kompleksna: če se odločim, da se pridružim strani, ki me lahko materialno podpre, a z zahtevo po določenih protiuslugah, postane »raziskovalec prostitut«; če pa vztrajam pri stališču *nepristranskosti* in

objektivnosti, postanem »*the disengaged academic*« in to v obeh pomenih, ki jih ponuja angleščina: bodisi kot »raz-angažiran« bodisi kot »izključen« akademik. Kako rešiti to protislovje? Ali obstaja tretja možnost?

Govorimo o eni izmed ključnih sodobnih dilem, ki pa vendar ni tako zelo sodobna, da o njej ne bi bili razpravljali že klasični misleci. Tu je potemtakem pravo mesto, da znova posežemo k njim. Platon je antagonizem med politično močjo in močjo znanja poskušal razrešiti z znamenito *metaforo o kralju-filozofu*:

Če v državah filozofi ne postanejo kralji in če se današnji tako imenovani kralji in oblastniki ne začno pošteno in temeljito ukvarjati s filozofijo, če oboje – politična moč in filozofija – ne postane eno in če ne bo množica tistih, ki se danes po svoji prirojeni nagnjenosti posvečajo samo enemu od obojega, s silo izločena, potem, dragi Glavkon, ne vidim konca nesreč ne za države in ne za ves človeški rod, in tudi naša v mislih zasnovana država ne bo mogla biti prej uresničena in ne zagledati luči sveta. To je tudi vzrok za moje dolgo obotavljanje: videl sem namreč, kako kočljive in za javnost presenetljive bodo moje besede. Težko je namreč uvideti, da ni druge poti k sreči, ne k sreči posameznika in ne k sreči za skupnost. (Platon, 1995: Knjiga V, 18)

Če poenostavimo, Platon je dilemo razrešil z združevanjem dveh antagonističnih diskurzov v enega. Žal so bili takšni kralji v zgodovini absolutna izjema, prav tako filozofi, ki bi sedeli na prestolu, kar pa ne zmanjšuje ugleda Platonove utopije. Vendar: ali je takšno zlivanje diskurzov res pravi način za rešitev problema? Je sploh možno? Razprava o tem je stoletja stara in skozi čas so se okoliščine – ki vedno odločilno vplivajo na interpretacije – večkrat in globoko spremenile. Med odzivi na rešitev, ki jo je ponudil Platon, ima posebno mesto Kantov. Na začetku moderne dobe se mu je zoperstavil s povsem drugačnim razmišljanjem:

Tega, da bi kralji filozofirali ali da bi filozofi postali kralji, ne moremo pričakovati, pa tudi ne želiti: ker posedovanje oblasti nujno kvari svobodno sodbo uma. Toda to, da kralji ali kraljevska ljudstva (ki samim sebi vladajo po zakonih enakosti) razredu filozofov ne pustijo, da izgine ali onemi, temveč mu dovolijo javno govoriti, je obojim za osvetlitev njihovega posla neizogibno potrebno, in ker je ta razred po svoji naravi nezmožen, da bi se združil v krdela in klube, mu ni mogoče očitati propagande. (Kant, 2006, 114)

Kantove misli iz daljnega leta 1795 so bile vizionarske. Očitno mu je bilo jasno, da se v tedaj pravkar rojevajoči se moderni dobi razmerje med

»vladarji« in »misleci« lahko zaplete na nov način in da bi lahko ločnica med njimi postala ohlapna in nejasna. V moderni dobi imamo dejansko primere, ko so »vladarji« prevzemali vlogo »mislecev« (ali pa so si vsaj neizmerno prizadevali po taki vlogi), »misleci« pa so se lahko znašli v situacijah, ko so prevzeli vlogo »vladarjev«. Zgodovinske čitanke so polne slavnih intelektualcev moderne, ki so se »v za narod usodnih dneh« ukvarjali s politiko, pa tudi »vladarjev«, ki so za seboj pustili dvajset, trideset ali več debelih zvezkov domnevno globokih in modrih misli. Kam so izginili? Namesto dveh metrov knjig na knjižni polici se novodobni vladarji postavljajo s sporočili v vsega 140 twitterjevih znakih, občasno pa javnost pretresejo s škandalom, npr. o z goljufijo pridobljenem doktoratu znanosti. To podoba na nasprotni strani dopolnjuje figura, zaobjeta v oznaki »the *disengaged academic*«.

S vsemi temi premiki se je raziskovanje močno relativiziralo. Ko gre za moč znanja, javne akademske ustanove nimajo več monopola. Izraz »akademsko znanje« je v pogovornem jeziku dobil slabšalno konotacijo »nekoristnega znanja«. V družbi, ki jo obvladuje vsemogočni svobodni trg, ne izbiramo samo vsakodnevnih dobrin in storitev; videti je, da »deležniki« na njem lahko »svobodno izbirajo« tudi svojim potrebam in svoji »racionalni presoji« najbolj primerne »resnice« in »interpretacije«. Prispeli smo v dobo »po meri narejenih raziskovalnih študij«. Kdo je v tej dobi »vladar« in kdo »filozof«? Meja postaja zabrisana.

O raziskovanju v »post-resničnostnem svetu«

Črna slika, ki je pred nami, prikazuje tisto razsežnost našega sveta, ki jo lahko ponazorimo z besedo leta 2016 po izbiri *Oxford Dictionaries*: »the *post-truth world*«, *post-resničnostni svet*. Slovar podaja naslednjo definicijo: »Navezava na ali označevanje okoliščin, v katerih na oblikovanje javnega mnenja manj vplivajo objektivna dejstva kot zbujanje čustev in osebnih prepričanj«. S tem se svet ni spremenil, niti ni izginila potreba po tem, da ga mislimo. Ali lahko na čustvih in osebnih prepričanjih reformirate šolski sistem, da bo izpolnil temeljna pričakovanja, o katerih vendar obstaja večinski družbeni konsenz? (Böhm and Riiheläinen, 2017) Seveda ne morete. Zato pa je mogoče s čustvi in osebnimi prepričanji okrepani ambivalentnost, o kateri smo tu govorili, vse do stopnje, na kateri se potencialno produktiven prispevek *raziskovanja* »za« oblikovanje politik lahko sesuje. Pri tem ni vsa krivda na »populizmu«. Če dobo populizma med drugim zaznamuje nezaupanje in averzija do strokovnjakov in izobraženih elit, je to

tudi zato, ker je »scientokratizem« od sredine prejšnjega stoletja sem z inflatorno uporabo svetovanja za instrumentalne namene legitimiranja političnih odločitev, kot se je utrdila v zahodnem svetu, postal samodestruktiven in sam sebi jemlje legitimnost (Weingart, 1999: 158). V tem je eden od temeljev populističnega nezaupanja. »Znanost lahko ponuja nasvete, ne more pa nadomestiti drugih akterjev« v načrtovanju politik (Innerarity, 2012: 9). So »filozofi«, so tudi »kralji« in, ne nazadnje, je tudi »ljudstvo«. Vsi akterji igrajo takšno ali drugačno vlogo pri »upravljanju resničnega življenja« in nobena med njimi ne gre ignorirati.

Raziskovanje je danes razpeto v dilemi, ali naj s svojo dejavnostjo »služi participatorni demokraciji in aktivnem državljanstvu, ali pa neki domnevno razsvetljeni politični oziroma politike oblikujoči eliti« (Hoppe, 1999: 208). Hoppe predlaga, da se to dilemo preseže tako, da se diskurz, ki »môči govori resnico« nadomesti z argumentirano analizo politik */policy/*, ki bi »poživila politično previdnost« */political prudence/* in vodila k »skupnemu oblikovanju smisla« (ibid., 209). To pa predpostavlja dvojno pozicijo »filozofov« v odnosu do »vladarjev« (pa tudi do »tistih, ki jim vladajo«): na eni strani *raziskovanje* »za« potrebe oblikovanja učinkovitih politik (tehnični vidik), na drugi strani pa *raziskovanje* »o« politikah in politiki (kritični in interpretativni vidik). »Filozofi« ne »govorijo« samo »vladarjem« (»môči«), temveč tudi »vladanim« (skupnosti) in, ne nazadnje, morajo kritično spregovoriti tudi samim sebi. Pa tudi poslušati.

Sem lahko navežemo Kantovo misel: da namreč (razsvetljeni!) »kralji« ne pustijo, da bi »razred filozofov« izginil ali onemel, temveč mu dovolijo javno govoriti, saj je to obojim – vsakemu na svoj način – neizogibno potrebno. Razsvetljeno raziskovanje in na njem utemeljene odločitve o upravljanju »resničnega življenja« je prepoznano kot nujen pogoj za vladanje *razsvetljenih* »vladarjev«. Toda dialektika razsvetljenstva nas je v dveh stoletjih pripeljala do post-resničnostnega obdobja »nerazsvetljenih vladarjev«, v katerem nevarnost niso več »nori kralji«, temveč »nori predsedniki«.

V tem je ključni razlog za radikalen ugovor tako populističnemu zavračanju t.i. »neuporabnih akademskih teorij« kot neoliberalni redukciji raziskovanja izključno na »koristno« znanje. Za produktivno razmerje med »akademsko« in »administrativno« stranjo je kritična analiza sedanjosti in preteklosti, pa tudi prihodnosti, torej vsa ta »nekoristna šara«, kot trdijo profeti post-resničnega sveta, nujen pogoj. Povejmo to z besedami Ulricha Teichlerja (2003): praktični pomen družboslovja, katerega pomemben del predstavljajo tudi edukacijske vede, »temelji na oblikovanju pogojev

za prihodnost«, zato morajo biti družbene vede »usmerjene v prihodnost« (171). To je tista točka, na kateri se raziskovanje lahko tesno poveže z oblikovanjem javnih politik, pa tudi z demokratično politiko, z aktivizmom ali z alternativnimi družbenimi praksami. Teichler opozarja: »Raziskovanje je lahko osveščeno glede prihodnosti, če postavlja kritična vprašanja in hipoteze, nasprotne predpostavkam akterjev« (181). »Razsvetljeni vladar« bo prepoznal vrednost, »uporabnost« te trditve. Želeti si je torej kralja, ki ga spremlja dvorni norček; hudo je imeti norega kralja, »ljubega vodjo«.

Literatura

- Aristotel. *Nikomahova etika*. Prev. Kajetan Gantar. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1964.
- Bell, Daniel. *The End of Ideology. On the Exhaustion of Political Ideas in the Fifties*. Glencoe, IL: Free Press, 1960.
- Bourdieu, Pierre. *Homo academicus*. Ljubljana: PeF UL, 2012.
- Böhm, Franziska, Jari Matti Riiheläinen. *Focus on: Education systems in a post-truth world*. Eurydice. https://webgate.ec.europa.eu/fpfis/mwikis/eurydice/index.php/Publications:Focus_on:_Education_systems_in_a_post-truth_world (31. 3. 2017).
- Bush, Vanndevar. *Science – The Endless Frontier*. A Report to the President by Vannevar Bush, Director of the Office of Scientific Research and Development, July 1945. Washington: US Government Printing Office, 1945.
- Fink-Hafner, Danica. in Damijan Lajh. (ur.). *Analiza politik*. Ljubljana: FDV UL, 2002.
- Fran. Slovarji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. <https://fran.si/> (29. 11. 2019).
- Hoppe, Robertus. "Policy analysis, sciences and politics: from 'speaking truth to power' to making sense together." *Science and Public Policy*, 26(3), 201-210, 1999.
- Innerarity, Daniel. Power and knowledge: The politics of the knowledge society. *European Journal of Social Theory*, 16(1), 3-16, 2012.
- Kant, Immanuel. *K večnemu miru. Filozofski osnutek*. Prev. Samo Tomšič. V: I. Kant, Zgodovinsko-politični spisi (ur. R. Riha). Ljubljana: Filozofski inštitut ZRC SAZU, 2006.
- Lasswell, Harold in Daniel Lerner. (ur.). *The Policy Sciences*. Stanford: Stanford University Press, 1951.

- Lexico. Definition of post-truth in English. <https://en.oxforddictionaries.com/definition/post-truth> (29. 11. 2019).
- Macfarlane, Bruce. "The disengaged academic: The retreat from citizenship." *Higher Education Quarterly* 59(4), 296–312, 2005.
- Platon. *Država*. Prev. Jože Košar. Ljubljana: Mihelač, 1995.
- Powell, Alvin. (2007). "How Sputnik changed U.S. education." *Harvard Gazette*, October 11, 2007. <http://news.harvard.edu/gazette/story/2007/10/how-sputnik-changed-u-s-education/> (29. 11. 2019).
- Reische, Diane L. *Citizenship: Goal of Education*. Arlington: American Association of School Administrators, 1987.
- Rosovsky, Henry. "No Ivory Tower: University and Society in the Twenty-First Century". V: Werner Z. Hirsch, Luc E. Weber (ur.), *As the Walls of Academia Are Tumbling Down*, London: Economica, 13-30, 2002.
- Simons, Maarten, Mark Olssen, Michael A. Peters. (ur.) *Re-Reading Education Policies*. Rotterdam: Sense Publ, 2009.
- Snoj, Marko. *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1997.
- Starr, Karen. *Education Policy, Neoliberalism, and Leadership Practice*. New York and London: Routledge, 2019.
- Teichler, Ulrich. "The future of higher education and the future of higher education research". *Tertiary Education and Management*, 9, 171–185, 2003.
- Thatcher, Margaret (1987). Interview for *Woman's Own*. Margaret Thatcher Foundation. <https://www.margaretthatcher.org/document/106689> (pridobljeno 29. november 2019).
- Weingart, Peter. "Scientific expertise and political accountability: paradoxes of sciences and politics." *Science and Public Policy*, 26(3), 151-161, 1999.